

УДК 378.147

Назарець Л. М.

АНАЛІЗ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ НАВЧАННЯ

Статтю присвячено проблемі навчальної мотивації студентів. Проаналізовано основні характеристики мотивів навчальної діяльності. Описано психологічні портрети осіб із фіксованими мотиваційними тенденціями. Визначено основні фактори, що впливають на формування позитивної стійкої мотивації до навчальної діяльності.

Ключові слова: мотивація навчальної діяльності, мотиваційна сфера, мотивація досягнення, мотив прагнення до успіху, мотив уникнення невдач.

Статья посвящена проблеме учебной мотивации студентов. Проанализированы характеристики мотивов учебной деятельности. Описаны психологические портреты лиц с фиксированными мотивационными тенденциями. Определены основные факторы, влияющие на формирование положительной устойчивой мотивации к учебной деятельности.

Ключевые слова: мотивация учебной деятельности, мотивационная сфера, мотивация достижения, мотив достижения успеха, мотив избегания неудачи.

The article deals with the problem of students educational motivation. The author analysed the main characteristics of education motives and described the psychological portrets of persons with fixed motivational tendencies. Also the main factors that influence the forming of positive and lasting motivation to education were determined.

Key words: motivation of education, motivational sphere, motivation of achievement, motive of being a success, motive of avoiding the failure.

Постановка проблеми. Проблема навчальної мотивації є однією з найбільш актуальних, оскільки питання розвитку мотиваційної сфери тісно пов'язане з питанням розвитку особистості в цілому. Складність дослідження мотивації навчальної діяльності студента

пояснюється тим, що на нього діє одночасно комплекс мотивів, які не лише доповнюють один одного, але й можуть вступати у суперечності між собою. Виявлення та всебічне вивчення механізмів, які спонукають людину до здійснення вчинків, дій, що детермінують, спрямовують та регулюють її поведінку у процесі навчальної діяльності, дозволить позитивно впливати на підвищення якості освіти сучасної молоді.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу основних характеристик навчальної мотивації студентів.

Вивченням проблем мотивації займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених, що працювали у різних галузях психології. Серед них К. Левін, А. Маслоу, Е. Фромм, Г. Олпорт, К. Роджерс, У. Макдагалл, Д. МакКлелланд, Г. Мюррей, К. Гольдштейн, Дж. Аткинсон, Х. Хекхаузен, Г. Холл, Є. П. Ільїн, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн, В. С. Мерлін, Д. М. Узнадзе, Л. І. Божович, В. К. Вілюнас, Л. А. Верещагін, І. М. Кареліна, Е. В. Сидоренко, С. В. Іванова, П. М. Якобсон та ін.

На думку вчених, навчальна мотивація визначається рядом специфічних для навчальної діяльності факторів: самою освітньою системою, освітнім закладом; організацією навчального процесу; суб'єктивними особливостями тих, хто навчається (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень домагань, самооцінка, взаємодія з іншими тощо); суб'єктивними особливостями педагога, насамперед системою його ставлень до учня, до своєї справи, специфікою навчального предмета [1].

Г. Розенфельд виділяє такі чинники мотивації навчання: 1) навчання заради самого навчання, без задоволення від діяльності або без інтересу до предмету, який викладається; 2) навчання без особистих інтересів та вигоди; 3) навчання для соціальної ідентифікації; 4) навчання заради успіху або уникнення невдач; 5) навчання за примусом або під тиском; 6) навчання, основане на моральному обов'язку або загальноприйнятих нормах; 7) навчання заради досягнення мети у житті; 8) навчання, основане на соціальних цілях, вимогах, цінностях [3].

Розрізняють спонукальну, організуючу та смислотвірну функції мотивації навчальної діяльності. Провідною серед них є смислотвірна, оскільки саме вона надає навчальній діяльності особистісного смислу та значущості, а також визначає характер прояву двох інших функцій.

С. Д. Максименко зазначає, що мотиви діяльності та поведінки людини генетично пов'язані з її органічними та культурними потребами, в яких людина має необхідність. Потреби породжують інтереси, тобто спрямованість особистості на певні об'єкти з метою пізнати їх, оволодіти ними. Спонуками до діяльності можуть бути матеріальні потреби (потреби в їжі, одязі, житлі) і духовні, культурні потреби (пізнавальні, суспільно-політичні, естетичні). Мотивація діяльності буває близька (здійснити бажання у найближчому часі) та віддалена (здійснення бажаного планується на тривалій час). Розрізняють мотиви і за рівнем усвідомлення. Бувають чітко усвідомлені мотиви – обов'язки перед колективом, відповідальність, дисциплінованість та ін. Але у багатьох випадках діють неусвідомлені спонуки, наприклад звички, упереджене ставлення до певних фактів життя, людей тощо. Проте, незалежно від міри усвідомлення мотиву діяльності, він є вирішальним чинником у досягненні поставленої мети [6].

А. К. Маркова визначає мотив учіння як спрямованість суб'єкта пізнання на різні сторони навчальної діяльності.

Прийнято розрізняти дві групи мотивів учіння: 1) пізнавальні мотиви, пов'язані зі змістом навчальної діяльності і процесом її виконання; 2) соціальні мотиви, пов'язані з різними соціальними взаємодіями суб'єктів навчання з іншими людьми.

Перша група мотивів включає:

- широкі пізнавальні мотиви, що полягають у спрямованості суб'єкта на оволодіння новими знаннями;
- навчально-пізнавальні мотиви, які орієнтують суб'єкта на засвоєння способів здобування знань;
- мотиви самоосвіти, що полягають у спрямованості суб'єкта на самостійне вдосконалення способів здобування знань.

До другої групи входять:

- широкі соціальні мотиви, що полягають у прагненні отримувати знання для того, щоб бути корисним суспільству, у розумінні необхідності вчитися та у почутті відповідальності; усвідомленні соціальної необхідності; бажанні добре підготуватися до обраної професії;
- вузькі соціальні (або позиційні) мотиви, що зумовлюють прагнення зайняти певну позицію, місце у відносинах з навколишніми, отримати схвалення, здобути авторитет, самоствердитися у групі;
- мотиви соціального співробітництва, що полягають у прагненні не лише спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми, але

й усвідомлювати, аналізувати способи, форми свого співробітництва та взаємостосунків з іншими, постійно вдосконалювати ці форми. Цей мотив є основою самовиховання та самовдосконалення особистості [5].

Мотиви навчальної діяльності розрізняють за своїми змістовними та динамічними характеристиками. До змістовних характеристик мотивів відносять:

– наявність або відсутність *особистісного смислу* учіння, коли мотив не просто виконує спонукальну функцію, а й має особистісне значення, виражає внутрішнє ставлення до учіння. В останньому випадку мотив вважається “смыслотвірним”;

– *дієвість мотиву*, тобто його реальний вплив на хід навчальної діяльності;

– *місце мотиву в загальній структурі мотивації* (кожен із мотивів може бути провідним, домінуючим або другорядним);

– *самостійність виникнення і функціонування мотиву* (він може бути внутрішнім, виникати як результат самостійної роботи, або ж зовнішнім, проявлятися внаслідок допомоги педагога);

– *рівень усвідомлення мотиву* (рівень рефлексивного ставлення до мотиву);

– *ступінь розповсюдження мотиву* на різні типи діяльності, види навчальних предметів, форми навчальних завдань.

Динамічні характеристики мотивів проявляються в їх силі, стійкості, емоційній забарвленості (модальності), виразності, швидкості виникнення, тривалості [1, 2, 5].

Важливим елементом мотиваційної сфери є цілі, які забезпечують реалізацію мотивів. Цілі та мотиви діяльності людини визначаються суспільними умовами життя, виробничими, навчальними, ігровими відносинами. С. Д. Максименко вказує на зв’язок, що існує між цілями та мотивами діяльності людей. З одного боку, як зазначає автор, мета та мотиви спонукають кожну людину до діяльності, визначають її зміст і способи виконання, а з іншого – вони й формуються в процесі діяльності, під впливом умов, за яких вона відбувається.

На думку Р. В. Павелківа, мотиви співвідносяться з навчальною діяльністю в цілому, а цілі відповідають окремим учбовим діям, забезпечують їх реальне виконання. Процес постановки цілей вимагає певних умінь, до яких відносять: обґрунтований вибір однієї з кількох можливостей; самостійну постановку та тривале утримування

цїлі; постановку перспективних цїлей та їх корекцію залежно від обставин; реалізацію поставлених цїлей, вибір адекватних засобів реалізації та подолання можливих перешкод. Названі вміння забезпечують реальне виконання дії, установку до якої створює мотив [1, 6].

Мотивація студентів не є однорідною і залежить від багатьох чинників: індивідуальних особливостей студентів, характеру найближчої референтної групи, рівня розвитку студентського колективу. З іншого боку, мотивація завжди є відображенням поглядів, ціннісних орієнтацій, установок того соціального прошарку, представником якого є людина. Тому можна стверджувати, що умовою та джерелом пізнавальної, наукової, суспільної активності студентів є складна структура мотивів.

Загальними мотивами студентів до навчання є пізнавальні та професійні, а також прагматичні мотиви, що опосередковано стосуються змісту та процесу навчальної діяльності, причому останні вважалися характерними для студентів, що погано вчать. Проте на сучасному етапі зростаючий інтерес до вищої освіти серед молоді має прагматичну основу, диплом про вищу освіту для студентів набуває дедалі більшої цінності, натомість цінність знання падає, дослідниками констатується слабка вираженість навчально-професійної мотивації студентів.

У контексті нашого дослідження суттєвий інтерес викликає питання, що стосується мотивації досягнення. Цією проблемою займалися Г. Мюррей, Д. Аткінсон, Дж. Мак-Клелланд, Г. Гекгаузен, А. К. Маркова, Є. П. Ільїн, Л. В. Копець, С. Занюк та ін.

Мотивація досягнення характеризується прагненням людини до успіхів у різних видах діяльності й униканням невдач. Проявляється у здатності до конкуренції, у прагненні до досконалості, у бажанні напруженої роботи. В основі мотивації досягнень лежать емоційні переживання, пов'язані із соціальним прийняттям успіхів, які досягаються особистістю.

Г. Гекгаузен визначає мотив досягнень як прагнення розвинути свої здібності і вміння та підтримувати на якомога вищому рівні в тих видах діяльності, в яких досягнення вважаються обов'язковими.

Потребу досягнення Г. Мюррей розумів як стійку потребу в одержанні результату в роботі, як прагнення до подолання перешкод; розвитку сили; намагання зробити щось складне якнайкраще і швидше.

На думку Дж. Аткінсона, у мотивації досягнення виявляються дві тенденції – прагнення до успіху та прагнення уникнути невдачі. При домінуванні першої суб’єкт здійснює якісь дії, при домінуванні другої – схильний нічого не робити. Причому ці дві тенденції взаємодіють з очікуваннями і цінностями. Так, якщо очікування успіху або велике, або мале, спонукальна цінність дії незначна. А саме, якщо суб’єкт не вірить у свій успіх, тоді йому не треба докладати зусиль, а якщо успіх гарантований, то також немає чого старатися. Те ж саме правило виконується відносно прагнення уникнути неспіху. Якщо очікування невдачі велике, значить є підстави уникати виконання завдання, в протилежному випадку, оскільки невдача при виконанні легкого завдання дуже принизлива, суб’єкт, потреба якого – уникнути невдачі, схильний відмовлятися від вирішення легких завдань.

Л. В. Коpecь з’ясовано, що мотивація досягнень не корелює з результативністю. Найкраща результативність досягається при середньому рівні мотивації і, як правило, зменшується при низькому або, навпаки, дуже високому рівні [4].

За даними Д. Макклелланда, формування “мотиву досягнення” значною мірою залежить від виховання дитини в сім’ї, починаючи з раннього дитинства (дотримування режиму, виховання самостійності тощо).

Висока мотивація формується у дітей тільки в таких сім’ях, де батьки постійно збільшували рівень своїх вимог до дітей і одночасно ненав’язливо надавали їм допомогу і підтримку, а також відзначалися лагідністю і теплотою у спілкуванні зі своїми дітьми. І навпаки, у сім’ях, де батьки або ігнорували своїх дітей, були байдужими до них, або здійснювали директивну опіку, суворий нагляд над ними, у дітей, як правило, домінуючим ставало прагнення уникати невдачі і, як наслідок, формувалася низький рівень мотивації в цілому.

Рівень мотивації досягнення індивіда тісно пов’язаний з груповою динамікою. Так, у дослідженнях Т. Антопольської показано, що, по-перше, якщо соціальні умови життєдіяльності групи забезпечують високий рівень мотивації досягнення, то тим самим вони позитивно впливають як на розвиток особистості, так і на становлення самої групи; по-друге, наявність лідерів, що уміють організувати групу на вирішення сумісних проблем і з високою мотивацією досягнення значущих групових цілей, сприяє активній рефлексії сформованості групової спрямованості.

Значну кількість наукових досліджень присвячено вивченню мотивації до успіху серед молоді. Зокрема, дослідження Б. Б. Шаповалова було спрямовано на аналіз особливостей формування мотивації досягнення успіху серед спортивно обдарованої молоді, в результаті якого виявлені психолого-педагогічні умови розвитку мотивації досягнення успіху серед цієї групи молодих людей. Також, було проведено дослідження В. М. Тимошенко, в якому визначені психологічні особливості мотивації досягнення майбутніх вчителів іноземної мови та пошуку шляхів та умов її формування.

Прагнення до досягнення успіху за Ф. Хоппе або “мотив досягнення” за Д. Макклелландом – це стійка потреба індивіда досягати успіху у різних видах діяльності. Ця потреба носить генералізований характер і проявляється у будь-якій ситуації, незалежно від конкретного її змісту. Мотив прагнення до успіху розуміється як схильність до відчуття задоволення при досягненні результату, а мотив уникнення невдач – як схильність переживати почуття сорому і приниження через невдачу.

Експериментальні дослідження свідчать про те, що у людини основні типи поведінки, які спрямовані на досягнення успіху, складаються досить рано – приблизно між 3 і 13 роками життя і формуються як під впливом батьків, особливо матері, так і під впливом середовища. Зокрема, доведено, що в ранньому віці (3-5 років) мотивація, орієнтована на успіх, складається, якщо успіх заохочується похвалою батьків.

Результатом постійних невдач у досягненні цілей може стати таке мотиваційне утворення, як почуття навченої безпорадності – особливий стан особистості, коли виникає втрата мотивації для продовження діяльності і відчуття браку потрібних знань, що може не відповідати реальному стану речей.

Різні автори по-різному дивляться на співвідношення між прагненням до успіху й уникненням невдачі. Одні вважають (наприклад, Д. Аткинсон), що це протилежні полюси на шкалі “мотиву досягнення”, які виключають один одного. Тобто якщо людина орієнтована на успіх, то вона не відчуває страху перед невдачею. І навпаки, якщо вона орієнтована на уникнення невдач, то у неї слабо виражене прагнення до успіху. Інші доводять, що яскраво виражене прагнення до успіху цілком може поєднуватися з не менш сильним страхом невдачі, особливо якщо остання пов’язана для суб’єкта з якими-небудь тяжкими наслідками. І справді, результа-

ти емпіричних досліджень, проведених психологами, вказують на наявність позитивної кореляції між проявами прагнення до успіху та уникнення невдачі. Тому доцільно говорити про переважання у суб’єкта прагнення до успіху або уникнення невдачі за наявності того й іншого. Причому це переважання може бути як на високому, так і на низькому рівні вираженості обох прагнень.

Психологи виокремлюють також “мотив уникнення зусилля”, який являє собою прагнення вийти із ситуації досягнення найкоротшим шляхом і з найменшими затратами. Є. П. Ільїн зазначає, що ця мотиваційна властивість формується виключно за участю сім’ї та оточення. Вона утворюється на основі фрустраційного досвіду дитини у поєднанні зі слабким прагненням до успіху і сильним – до уникнення невдач. Автор вказує на суттєву різницю між “мотивом уникнення зусилля” та “мотивом уникнення невдачі”. На його думку, індивід з “мотивом уникнення невдачі” зацікавлений в успіху діяльності, а його досягнення стимулює підвищення активності. Проте індивід з “мотивом уникнення зусилля” зацікавлений не в результаті, а у виході з ситуації, і при успішному розв’язанні завдання він різко знижує активність. Якщо батьки не надають підтримки своїм дітям, постійно обмежують їхню ініціативу, то тим самим вони створюють передумови для формування у своїх дітей “мотиву уникнення зусилля” [3].

У сучасній психології накопичені дані, які дали змогу створити психологічні портрети особистостей із фіксованими мотиваційними тенденціями. Так, особистості з високою мотивацією досягнень характеризуються як активні, ініціативні, наполегливі, постійно борються за високий статус, незалежні, свавільні, впевнені у своїх оцінках інших людей. Вони не бояться перешкод, активно шукають способи їх подолання. Такі люди схильні планувати свою діяльність з достатньою перспективою на майбутнє, ставлять перед собою реальні та досяжні цілі. Зазвичай вибирають для себе професії, що відповідають наявним у них знанням, умінням і навичкам. Намагаються наперед прорахувати можливі наслідки у випадку ризикованої ситуації. Вони схильні обирати завдання середньої або підвищеного рівня складності. Це енергійні та вольові особистості, які високо оцінюють свою зовнішню привабливість, інтелект, комунікативні здібності. Головними рисами людей з високою потребою в досягненнях у формі суперництва з іншими є екстравертованість, маніпулятивність, авантюризм, домінант-

ність, агресивність. Дослідження показують, що люди, мотивовані на досягнення, більш успішні у своїй діяльності, більш задоволені своєю роботою [4].

Натомість, суб'єкти, мотивовані на уникнення невдачі, виявляють невпевненість у собі, не вірять у можливість досягти успіху, бояться критики. З роботою у них зазвичай пов'язані негативні емоційні переживання, вони не відчують задоволення від діяльності. В результаті часто виявляються не переможцями, а переможеними. Люди, орієнтовані на невдачі, нерідко характеризуються неадекватністю професійного самовизначення, віддаючи перевагу або занадто легким, або занадто складним видам професій.. Вони беруться за вирішення як дуже легких завдань (коли їм гарантований 100% успіх), так і дуже важких (коли невдача не сприймається як особистий неуспіх). При цьому вони нерідко ігнорують об'єктивну інформацію про свої здібності, мають завищену або занижену самооцінку, нереалістичний рівень домагань.

А. К. Маркова зазначає, що навчально-пізнавальні мотиви формуються у процесі самої навчальної діяльності, тому важливо, як ця діяльність здійснюється. На її думку, основними чинниками, що впливають на формування позитивної стійкої мотивації до навчальної діяльності, є: зміст навчального матеріалу; організація навчальної діяльності; колективні форми навчальної діяльності; оцінка навчальної діяльності; стиль педагогічної діяльності.

А. Гебос виділяє фактори (умови), що сприяють формуванню у студентів позитивного мотиву до навчання, серед яких:

- усвідомлення найближчих та кінцевих цілей навчання;
- усвідомлення теоретичної та практичної значущості засвоєваних знань;
- емоційна форма викладання навчального матеріалу;
- показ “перспективних ліній” у розвитку наукових понять;
- професійна спрямованість навчальної діяльності;
- вибір завдань, що створюють проблемні ситуації в структурі навчальної діяльності;
- наявність допитливості і “пізнавального психологічного клімату” в навчальній групі.

На основі загальної мотивації навчальної діяльності (професійної, пізнавальної, прагматичної, соціально-суспільної, особистісно-престижної) у студентів з'являється певне ставлення до різних навчальних предметів, яке зумовлюється: важливістю предмету

для професійної підготовки; інтересом до певної галузі знань і цього предмету як її частини; якістю викладання предмету; мірою складності оволодіння цим предметом; взаємостосунками з викладачем предмету [3].

Усі вищеперелічені мотиватори можуть знаходитися у різних співвідношеннях один з одним (тобто у взаємодії або у конкуренції) і здійснювати різний вплив на навчання, тому повне уявлення про мотиви навчальної діяльності можна отримати лише у разі виявлення значущості для кожного студента усіх цих компонентів складної мотиваційної структури.

Висновки. Отже, навчальна діяльність здійснюється під впливом певних спонукань, які є рушійною силою активності її суб'єкта. Їх сукупність утворює мотиваційну сферу діяльності людини. До мотиваційної сфери навчальної діяльності входять потреби, інтереси, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації тощо.

Успіх у навчальній діяльності студента, як і у будь-якій іншій діяльності, залежить не тільки від його здібностей або способів досягнення мети, але й від розвитку мотиваційно-потребової сфери. Він повинен не тільки досягати будь-яких результатів, але й хотіти це зробити. Тому сформованість мотиваційної сфери студента є необхідною передумовою успішної навчальної діяльності.

Формувати мотивацію досягнення в навчальній діяльності у студентів необхідно шляхом навчання способів поведінки, типових для людини з високорозвинутою мотивацією досягнення, а саме, коли вибираються середні за складністю цілі й уникаються як занадто легкі, так і дуже складні, переважають ситуації, що передбачають особисту відповідальність за успіх справи, вивчаються конкретні приклади зі свого повсякденного життя та людей з високою мотивацією досягнення тощо.

Предметом подальшого дослідження може стати порівняльне дослідження особливостей прояву мотивації досягнення у студентів різних спеціальностей.

Література:

1. Заброцький М. М., Павелків Р. В. Педагогічна психологія (Теоретичні концепції та практикум): Навчальний посібник / М. М. Заброцький, Р. В. Павелків. – Рівне, 2003. – 297 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій: Навч. посіб. для студ. гуманіт. факультетів ВНЗ /С. С. Занюк. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. – 180 с.

3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с.
4. Коpecь Л. В. Психологія особистості: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Коpecь. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 460 с.
5. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.
6. Основи загальної психології / За ред. С. Д. Максименка. – К. : НПЦ Перспектива, 1998. – 256 с.